JÓKAI TOROCKÓN

— Részlet egy nagyobb tanulmányból —

A százötven évvel ezelőtt született Jókai Mór erdélyi útjainak bő irodalma van. Már mint ismert író jött először 1853 tavaszán Erdélybe — abban az évben jelent meg az *Egy magyar Nábob* —, s a korabeli lapok bőven beszámoltak látogatásairól. Születésének századik évfordulóján jelent meg Kristóf György munkája: *Jókai napjai Erdélyben* (Kolozsvár, 1925), s eszerint az író tíz alkalommal járt nálunk. Utoljára 1902. október 12-én, a kolozsvári Mátyás-szobor leleplezése alkalmával. Ezeket az adatokat Gyalui Farkas és Szentimrei Jenő tanulmánya egészíti ki (*Jókai Erdélyben.* Összeállította Tabéry Géza és Incze Ernő. Nagyvárad, 1925). Gyalui még személyesen ismerte a regényírót, s a kolozsvári látogatásairól számolt be, Szentimrei Jenő pedig Tordán tudakozódott azoknál, akik még tudtak itteni időzéséről. Mind a két dolgozat (*Jókai Kolozsvárt, A vallásszabadság városában*) a torockói látogatásra is utal. Legújabban Dávid Gyula dolgozta fel az erdélyi utakat — térképekkel illusztrálva — *Jókai* című munkájában (Kolozsvár, 1971), s ott *A holdsziget kis közösségének* külön részt szentelt.

Ami az író torockói útját illeti, valamennyi szerző forrása Váradi Károlynak a kolozsvári Magyar Polgár 1876. évi 182—184. számában megjelent részletes beszámolója *Jókai erdélyi útjáról*, az időrendben negyedik erdélyi látogatásáról. Jókai ugyanis csupán egyszer járt Torockón, 1876. augusztus 6-án és 7-én. Váradi Károly, a kolozsvári polgári iskola igazgatója egyébként annak a Miklós Miklós ótordai református lelkésznek volt a veje, akinél Petőfi Sándor 1849 júliusában hagyta fiát és feleségét.

A torockói látogatásnak hosszú előzményei vannak.

Jókai régóta érlelte magában az *Egy az Isten* gondolatát. Feltételezhető, hogy már első erdélyi útja alkalmával hallott Torockóról, hiszen kísérője Kővári László volt, s útjuk érintette Tordát, Felvincet, Nagyenyedet. Innen inspirálódott, mikor *A nagyenyedi két fűzfát* írta. Második erdélyi útja 1858-ban a Mócvidékre vezetett, ahol a *Szegény gazdagok* megírásához gyűjtött anyagot. Megint Torockó-közelbe jut, amikor Abrudbánya felé veszi útját. A bányavárosok akkor még a forradalom nyomait viselték magukon. S Jókait főként a bányászok élete érdekelte. Harmadik erdélyi útja 1871 tavaszán rövidebb volt. Az író Kolozsvárra jött, hogy részt vegyen a Farkas utcai kőszínház megnyitásának ötvenedik évfordulója alkalmával tartott ünnepélyen. Vele volt

felesége, Laborfalvy Róza. De most is szakított magának időt, hogy legalább Tordára ellátogasson.

1875. november 3-án a lapok arról adnak hírt, hogy „Jókai Mór még be sem fejezte az *Élet komédiásai* című legújabb regényét, s máris újat tervez, melyet a jövő évben fog kiadni. Címe lesz: Egy az Isten! Ebben az unitáriusok első vallási küzdelmeit fogja festeni."

A regény létrejötte szempontjából azonban fontosabb tudni, hogy Jókai 1876 áprilisában több hetes olaszországi útra indult, s feleségével azon az útvonalon haladt, amelyen később Adorján Manassé és Zboróy Blanka a regény első kötetében. Menet közben a regény témája is megváltozott. Az unitáriusok története helyett Torockó 1848-as története került a középpontba. A történelmi kútfők közül az író fő forrása *A Székelyföld leírása* volt Orbán Balázstól, amelyet Jókai öt legbecsesebb könyve közé sorolt. Az Aranyosszékről és Torockóról szóló kötet 1871-ben jelent meg, erre hivatkozik a szerző legtöbbet jegyzeteiben. De közvetve vagy közvetlenül ismerhette ürögdi Nagy Ferencnek, aranyosrákosi Székely Sándornak, Kővári Lászlónak, Maszák Hugónak a sajtóban megjelent közleményeit, s tájékozódhatott a torockói származású Brassai Sámueltől is, akivel baráti vitái voltak abban az időben. Az egyistenhivőkre vonatkozó ismereteit Ferencz József *Unitárius kis tükör* című munkájából merítette.

Most már csak Torockón kellett látogatást tennie, hogy meginduljon a mesefolyam.

1876. július 26-án írja Jókai Teleki Sándornak Koltóra: „Ha Isten úgy akarja, az idén csakugyan eljutok Hozzád. Ugyanis augusztus 3-ikán este megyek Kolozsvárra, onnan 8-ikán Torockóra. Az unitárius atyafiakról kell mértéket vennem, mert egy regényt akarok rájuk szabni..." Úgy is történt. 4-én érkezett Kolozsvárra, másnap továbbutazott Tordára Váradi Károly társaságában. Innen a harmadik nap, vasárnap reggel 5-kor indultak Torockóra szekéren, hogy a délelőtti istentiszteleten részt vehessenek. Hozzájuk csatlakozott még Albert János unitárius lelkész, aki mint „faluszája" menet és jövet folyton anekdotázott. Történetei egy részét Jókai a regényben használta fel, más részét pedig az Üstökösben *Utitáskámból* címen közölgette. Velük volt még Weress Dénes iskolagondnok és Thoroczkay Zsigmond a torockószentgyörgyi birtokos családból.

Az Aranyos völgyében haladtak a Leánykakőt elhagyva egészen Borévig, ahol az út balra Torockó felé tér el. Itt rövid pihenőt tartottak, s gyalogsétát tettek a Jára patak regényes völgyében. Jókai merengve nézte a tájat, és rajzokat készített — írja Váradi Károly. Csak amikor a borévi hídhoz visszatérve elolvasta a figyelmeztetést: „5 forint büntetést fizet az, aki a hídon 5 mázsánál nagyobb teherrel átmegyen" — akkor kezdett hahotázni. Jó hangulatban folytatták az utat Torockó felé. De már Borév határában — szól a tudósítás — „néhány rókaprémes mentébe öltözött lovas előlovaglása után — egy tisztelgő küldöttség jött két szekéren előnkbe, hogy Torockó bányaváros nevében mondjon Isten hozott-at a férfiúnak, akiért városunk ma ünnepi színt öltött, s akinek neve itt a havasok zárta völgyekben is jól ismert és ünnepelt". Így fogadták az Olaszországból visszatérő Adorján Manassét is a regényben.

„E küldöttségből a torockóiak érzelmeit — folytatja a tudósítás — a szintén torockói születésű [ifj.] Zsakó István gyulafejérvári törvényszéki bíró tolmácsolta, kinek harsány éljenzéssel kísért szavaira Jókai előre is szívből üdvözölte azt a népet, amely szorgalmával s iparával jólétet teremtett magának a kopár sziklák közt is, s ősi szokásait... híven megőrizte." Ennyi maradt fenn Jókai beszédéből, de ebből is látszik, hogy az író tudta, hova jön, s olvasmányai és mások elbeszélése alapján már ismerte ezt a „holdsziget"-et. Torockói látogatása bizonyára azért is volt olyan rövid, mert nem volt más célja, mint a valósággal egybevetni azt, amit már kigondolt.

Fél kilenckor érkeztek a Torockó végén felállított zöld cserfa galylyakkal díszített kapu elé. Amíg kocsisuk a piactérre hajtott, eldördültek — mint később a regényben — a Székelykő szikláiba fúrt mozsárágyúk, s a piacon is ágyúdörgés fogadta a vendégeket. A nép kitódult az utcára, az unitárius egyházközség tisztes öregekből álló presbiteriuma tisztelgett az író előtt — köztük idősebb 'Sakó István is. A piacról a városi elöljárósággal a zöld gallyakkal díszített unitárius papi házhoz mentek. Onnan a templomba, amelyet a pompás viseletbe öltözött polgárság zsúfolásig megtöltött. A „magvas beszéd" után az író a fiú- és a leányiskolát látogatta meg, aztán a fiatalokkal beszélgetett, s örömmel hallotta, hogy a község tizenkét szegény székely fiút, úgynevezett alumnusokat nevel. „Teremtsetek ti is magatoknak s a környéknek — szólt hozzájuk —, melyen munkálkodni fogtok, éppúgy, mint jóltevőitek [a torockóiak] egy-egy kis paradicsomot." Tíz vagy tizenöt forintot adott tanítójuknak könyvekre.

Aztán magánházakban tettek látogatást, ott a bútort, a ruházatot, a konyhaedényeket nézte meg az író, s örömét fejezte ki, hogy a lakosságnak saját ipara van, önellátó. Ebédre a Koronka Antal helybeli pap vendégei voltak, s két hosszú asztal mellett foglaltak helyet. Váradi Károlyra az tette a legmélyebb benyomást, hogy — úgymond — „így látom együtt hazám egyik legnagyobb fiát a munkás nép tisztes öregeivel". Ekkor kerülhetett sor arra a beszélgetésre, amely szájhagyományként Torockón sokáig fennmaradt. Mesélik, hogy Jókai itt kérdezte ki az öregeket 48-ról, bizonyára 'Sakó Istvánt is, aki akkor 67 éves volt, s akit Adorján Manassé néven az *Egy az Isten*ben megmintázott. (Lásd Mikó Imre: *Egy Jókai regényhős 1848-ban;* Korunk 1975. 1—2. sz. 49—56.)

Váradi Károly leírását kiegészíti ifj. Zsakó Istvánnak 1906-ban Gyallay Pap Domokoshoz intézett levele. Eszerint Jókai „mindent alaposan megnézett, sőt fénykép felvételeket és torockói öltözetet is vitetett fel magának Budapestre". „A Székelykőnek csak Torockó felőli részét látta a torockói piacról, s azon fenn nem volt, habár tervbe vétetett, de mikor kérdeztük, hogy akar-e felmenni, tréfásan azt mondta, hogy oda nem megy, mert látott székelyt is, követ is, és ez elég lesz neki, de ha megakad, hát ott van Orbán Balázs, ki útba igazítja."

Mikor az időközben megeredt eső elállt, a Székelykőre tervezett kirándulás helyett átkocsiztak a mindössze három kilométerre fekvő Torockószentgyörgyre. Itt összetalálkoztak az éppen vadászatra induló Thoroczkay Sándorral és fiával, aki meghívta őket kastélyába estebédre. Azelőtt azonban még elhajtottak a Kőköznek nevezett sziklaszorosba, amelyen át az út Nagyenyedre vezet; útközben a szomszédos román község-

ben, Gyertyánoson éppen táncolva találták a fiatalságot. Így aztán párhuzamot vonhattak a román és a magyar tánc között.

Egy alkalmas pontról megnézték még a torockószentgyörgyi várat, s Jókai skiccet készített róla. Aztán bevonultak Thoroczkay báró „úri lakába", és helyet foglaltak a dúsan terített asztal mellett. Vacsora után Lányi cigány kezdett muzsikálni „sokszorosan összetákolt és sokat hányódott-vetődött hegedűjén, melyen egy gúzzsal erősítgetett új szerkezetű nyírettyű táncolt". De nemcsak húzta, hanem „lábaival kivágta azt a csárdást". Jókai azt mondta, hogy életében nem látott ilyent, s egy cifra bankót adott Lányinak, amin az mindjárt összeveszett élete párjával. Váradi Károly megjegyzi, hogy a cigány hamarosan meg fog jelenni Jókai valamelyik regényében. Meg is jelent az *Egy az Isten*ben. Még a neve is ugyanaz maradt.

Este hiába várták az írót és barátait Torockón. Az éjszakát Szentgyörgyön töltötték. Augusztus 7-én reggel hét óra felé indultak vissza Torockóra, s ott csak annyi idejük maradt, hogy a verőket és a kohókat megnézzék. Orbán Balázs öt évvel azelőtt már csak hét kohót és öt verőt számolt meg. Váradi is azt írja, hogy „ezek berendezése s felszerelése elég primitív állapotú ugyan, de azért nem egy bemutatja a torockói bányász nép találékonyságát és ügyességét". Ennek példáit s nyomait Jókai hamar felismerte, s később is elismeréssel emlegette. Mivel a verők a Borév felé vezető út mentén vannak, valószínű, hogy a vendégek nem tértek vissza többé Torockóra, hiszen a tudósítás szerint délelőtt tizenegy órakor már Tordán voltak.

Itt Jókai megint az unitárius templomot és az iskolát látogatta meg, de a katolikus templomba is elment, ahol az országgyűlés 1568-ban a vallásszabadság ügyében határozatot hozott. Utána a Korona szállóban hatvan személyes bankett volt, majd a sós fürdőbe mentek, este pedig Miklós Miklósnét látogatták meg. Másnap a Tordai-hasadékba kirándultak, s ennek a napnak az eseményei az *Egy az Isten* lapjain is áttétesen tükröződnek.

Három-négy órás kínos út után értek fel a „monastériá"-hoz, a regényben itt a román főhadiszállás. Zöld sátor alatt étellel és itallal megrakott asztal várta őket. Váradi Károly azt írja, hogy itt „majdnem egész az összecsókolódzásig fraternizáltak román testvéreinkkel, akik a mi igen szívesen látó gazdánk — Bors Albert — s egypár derék román körjegyző vezetése alatt egész táborként gyűltek ki a közeli falvakból a Jókai tiszteletére." O maga is pohárköszöntőt mondott, sajnálta, hogy nem tud románul, de miként már harmadik erdélyi útja alkalmával szót emelt „a nemzetiségi viták sírjának begyepesedéséért", úgy most is „a népek testvéries egyetértését éltette".

Tordáról sietve távoztak, mert 8-án adták elé Kolozsvárt Jókai *Milton* című darabját. 10-én indult Koltóra. Egy év múlva Teleki Sándor Jókai stílusában emlékezik vissza erre a látogatásra:

„A jegenyék árnyékába telepedénk le, körülvettünk téged, tanítványaid; én beszéltem Petőfinek Koltón viselt dolgairól, végre megszólaltál és mondád: *Egy az Isten!* Elmondád vázlatát annak, mi akkor még csak agyadban volt... s mi virágházból szagoltuk fantáziád illatát."

Teleki Sándor visszaemlékezéséből is az derül ki, hogy torockói látogatásával Jókai nemcsak mértéket vett az unitáriusokról, hanem a már elképzelt regényre, mint i-re, feltette a pontot.

MIKÓ IMRE

JÁNOS ZSIGMOND ÉS DÁVID FERENC LÁTOGATÁSA BRASSÓBAN 1568-BAN

1568 fontos események éve az erdélyi unitárius reformáció történetében. A tordai országgyűlés (január 6—13.) vallásügyi határozata, a fehérvári második hitvita (március 8—18.), alapvető teológiai munkák kiadása mellett — hogy csak a kiemelkedőket említsük — nem kevésbé jelentős volt János Zsigmond és Dávid Ferenc brassói látogatása.

Brassó a 16. században Erdély vezető városának számított mind gazdasági, mind szellemi téren. Hontér János munkássága révén jelentős szerepet játszott a reformáció luther—melanchtoni ágának megerősítésében. Itt történt meg 1563-ban János Zsigmond nyílt állásfoglalása a reformáció mellett, midőn a Fekete-templomban először vett úrvacsorát mint a hitújítás hive.

A fejedelem és udvari papjának brassói látogatásáról Christian Massa[1], barcarozsnyói szász lutheránus pap mint a barcasági esperesség jegyzője számolt be latin nyelvű feljegyzéseiben.[2] A beszámoló értékes adatokat közöl egyfelől a látogatás lefolyásáról, másfelől az unitárius reformáció alaptételeiről és a fehérvári hitvita előkészületeiről.

II. János Szentséges Királyi Felsége [...] a vízkereszt utáni ötödik vasárnap utáni szerdán, ami február 10-ére esett, bevonult Brassó városába. A káptalan urai és szerzetesei átnyújtottak neki egy serlegszerű aranyozott kelyhet, 14 forint értékben. Az átadásnál szószólónk a szebeni Jacobus Mellemberger[3] brassói lelkész volt. A Fejedelem elfogadta a szerény ajándékot, és nekünk, akik jelen voltunk, tisztességgel megköszönte. Ezeknek megtörténte után a brassói pap ismét rávette Csáki Mihály kancellár urat, hogy vezetésével és közbenjárásával kapjunk engedélyt, hogy valamilyen csekély ajándék kíséretében üdvözölhessük királyi felségét. A kancellár készségesen segített és később is támogatást tanúsított irányunkban. Február 12-én a brassói kolostorban[4] lévő magyar templomban Dávid Ferenc szentbeszédet tartott, ahová a Fejedelem a kancellár úrral és az előkelő udvari emberekkel lovon vonult fel, és ezen a napon Őfelsége elé járulni nem volt lehetséges. Az ezt követő napon, február 13-án a nemeslelkű kancellár úr által bevezettek minket a Fejedelem udvarába, és miután a kancellár úr jelentette Őfelségének megérkezésünket, a Fejedelem színe elé csak kettőt bocsátottak be, az ajándékokkal, nevezetesen a brassói lelkipásztort és a dékán urat, aki Johannes Bognerus[5] höltövényi pap volt. Az ajándék egy 36 forint értékű aranyozott kehely volt. Ezt az ajándékot [a kancellár] valamennyiünk